

เปลี่ยนแผ่นดิน
เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคต

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ผู้เขียน: น.พ.วิบูล วิจิตรวาทการ

ชื่อบทความ: เปลี่ยนแผ่นดิน

เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคต

ที่มา: ดิจน ปีที่ ๙ (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๘) : ๒๐-๒๓

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เปลี่ยนแผ่นดิน เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคต

น.พ.วิบูล วิจิตรวาทการ

ในพ.ศ. ๒๔๑๑ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงคำนวณว่า จะเกิดสุริยุปราคา ในประเทศสยาม เมื่อวันอังคารขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ และถิ่นเดียวซึ่งจะเห็นสุริยุปราคา หมดดวงได้คือตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จึงทรงเดินทางโดยเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชไปจนถึงจังหวัดนี้ ประทับอยู่ที่พลับพลา ซึ่งสร้างไว้ชั่วคราว มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตามเสด็จเป็นจำนวนมาก รวมทั้งกงสุลอังกฤษ และ นักดาราศาสตร์ฝรั่งเศสด้วย เซอร์แฮรี ออร์ด เจ้าเมืองสิงคโปร์ก็ขึ้นมาเฝ้าพระองค์ สุริยุปราคา ก็ปรากฏขึ้นตามที่ได้ทรงคำนวณไว้ทุกประการ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระโสมนัสเป็นอย่างมาก ประทับอยู่ที่ตำบลหว้ากอ เป็นเวลา ๙ วัน จึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ แต่ต่อมาอีกเพียง ๕ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ก็มีอาการประชวรไข้จับ หมอหลวงพยายามถวายไอศถกที่ขนานก็ไม่หายพระอาการทรุดลงทุกที จนกระทั่งการประชวรครั้งนี้คงจะเป็นครั้งสุดท้ายเป็นที่สิ้นสุดของ พระชนมายุสังขารอย่างแน่นอน

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ขณะนั้นมีพระชนม์เพียง ๑๖ พรรษา เสด็จเข้าพยาบาลพระบิดาอยู่เคียงข้าง แต่เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลูปพระพักตร์ ของพระโอรสรู้สึกร้อนผิปกติ จึงทรงทราบว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ประชวรหนักอยู่ด้วย รับสั่งให้ เสด็จกลับไปรักษาพระกายที่ตำหนักสวนกุหลาบเสีย ไม่จำเป็นต้องมาเฝ้าใช้

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระโรคก็ยิ่งกำเริบมากขึ้น ประชวรหนักอยู่หลายวัน เมื่อพระอาการค่อยคลายลง ก็ยังเกิดพระยอดมีพิษที่พระศอ อาการกลับ ทรุดหนักลงไปอีก ข้าราชการผู้ใหญ่ต่างไม่แน่ใจว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ผู้เป็นรัชทายาทจะรอดชีวิตได้ หรือไม่

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมจึงประชุมข้าราชการทั้งปวง กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรพระอาการหนักนัก เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ประชวร อยู่เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรประมาท ประเทศบ้านเมืองอาจจะตกอยู่ในภัยอันตราย เพราะ เมื่อทั้งองค์พระเจ้าแผ่นดินและพระโอรสองค์ใหญ่ประชวรหนักกันทั้งคู่ อาจมีผู้ใดคิดแย่งชิงอำนาจ ได้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงจัดตั้งกองทหาร จากข้อมลอมวงศ์รักษาพระบรมมหาราชวังอย่างเข้มแข็ง และส่งทหารอีกกองหนึ่ง ไปล้อมรักษาพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับอยู่

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมีเหตุดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช เมื่อเริ่มครองราชสมบัติ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระมหากษัตริย์นั้น เวลาจะเสด็จสวรรคต มักมีความห่วงใย ๒ ประการ เรื่องแรก คือ ความสงบปลอดภัยของบ้านเมือง เพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นทั้งมันสมองและหัวใจของประเทศชาติ เมื่ออ่อนพลังลงความวิปริตโกลาหลอาจจะเกิดขึ้นได้ สิ่งที่สอง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทุกองค์ทรงวิตกก่อนเสด็จสวรรคต คือพระโอรสธิดาและราชวงศ์ทั้งหลาย เพราะสืบบุญวาสนาของพระองค์แล้ว อาจมีผู้อื่นมาแย่งชิงอำนาจฆ่าล้างลูกหลานหมดทั้งโคตร เพื่อจะได้ไม่เป็นอันตรายต่อกษัตริย์องค์ใหม่

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีว่าข้าราชการที่มีอำนาจมากที่สุดในประเทศเวลานั้นคือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้ว่าที่สมุหกลาโหม พระองค์จึงส่งพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภมหาดเล็กซึ่งเฝ้ารักษาพยาบาลอยู่ ไปบอกแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

“ข้าให้เรียนคุณศรีสุริยวงศ์ ข้าเป็นคนลูกมารากดก แล้วลูกก็ยังเล็กเด็กอยู่ไหน ๆ คุณศรีสุริยวงศ์ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงข้ามา ถ้าข้าไม่มีตัวแล้ว ขอให้คุณศรีสุริยวงศ์อุปถัมภ์บำรุงลูกข้าเหมือนอย่างตัวข้า ขออย่าให้มีภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางด้วยการแผ่นดิน ถ้าจะมีความคิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษนรเทศ”

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกราบทูลว่าท่านได้สั่งให้ทหารล้อมวัง ตั้งกองรักษาพระบรมมหาราชวังและพระตำหนักสวนกุหลาบเรียบร้อยแล้ว โดยมีพระยาฤทธิไกรและพนักงานกรมพระตำราจนอกซ้ายขวา รวมทั้งทหารอย่างยุโรป ประจำหน้าที่ทุกแห่งไป

เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ดูพระกิริยาและพระอาการกระปรี้กระเปร่า แข็งแรงขึ้น รับสั่งต่อพระราชธิดา พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี ซึ่งเฝ้าพยาบาลอยู่

“แม่หนูโสมจ๋า ขอน้ำให้พอกินที”

เมื่อเสวยน้ำแล้ว ทรงนั่งตรึกตรองสักครู่หนึ่ง หลังจากนั้นจึงรับสั่งต่อว่าที่ไซ้ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภไปเรียนแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น มิใช่จะไปขอฝากฝังให้ลูกเข้าได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงดำรัสให้เจ้าหญิงโสมาวดีแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใหม่ว่า การจะเลือกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นั้น ขอให้เอาความมั่นคงของประเทศเป็นจุดสำคัญพระองค์เองมิได้ตั้งพระทัยให้โอรสองค์ใหญ่มีสิทธิเป็นรัชทายาทแต่ผู้เดียว กษัตริย์องค์ต่อไปจะเป็นพระน้องยาเธอหรือพระหลานเธอก็ได้ เพราะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ยังทรงพระเยาว์นัก จะบังคับบัญชาราชการเมืองได้หรือขอให้คิดปรึกษาประชุมกันให้ดี พระองค์มีความปรารถนาอย่างเดียวคือต้องการให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขต่อไปเท่านั้น

เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีปฏิบัติตามรับสั่งเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงวิตกว่า ข้าราชการผู้ใหญ่จะยังไม่เข้าใจความคิดเห็นของพระองค์ดี จึงให้พระศรีสุนทรโวหารเขียนกระแสรับสั่งของพระองค์เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติต่อไปนั้นขอให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากัน แล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายองค์ใด จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ดี พระเจ้าลูกยาเธอก็ดี พระเจ้าหลานเธอก็ดี เมื่อเห็นพร้อมกันว่า องค์ใดจะปกครองแผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแต่พระองค์นั้น ข้อความดังกล่าวนี้ รับสั่งให้อ่านต่อหน้าทีประชุมเสนาบดี

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เมื่อไม่ได้เห็นเจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์กลับมาเฝ้าเป็นเวลาหลายวัน พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงวิตกอีกว่า พระโอรสองค์ใหญ่จะสิ้นพระชนม์หรือไม่ จึงตรัสถามพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีว่า พ่อใหญ่ นั้นสิ้นพระชนม์เสียแล้วหรือยังมีพระชนม์อยู่ ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์จริง ถ้าสิ้นพระชนม์เสียแล้วจะได้หมดห่วง พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีจึงกราบทูลว่า เจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์นั้นได้ประชวรหนักจริง แต่ตอนนี้พระอาการค่อยคลายขึ้นแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสั่งให้เจ้าพนักงาน นำพระหีบซึ่งทำด้วยงากรอบทองคำประดับเพชรทับทิมมรกต ราคา ๒๐๐ ชั่ง ใส่เงินอีก ๑๐๐๐ ชั่ง นำไปพระราชทานแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม

ของขวัญที่ประทานนี้มีคุณค่า ๑๒๐๐ ชั่ง คิดเป็นเงิน 1 ชั่งเท่ากับ ๘๐ บาท ก็คำนวณได้ว่า มีคุณค่าถึง ๙ หมื่น ๖ พันบาท ซึ่งเทียบกับเงินสมัยนี้ ซึ่งมีค่ากว่าสมัยก่อนอย่างน้อยร้อยเท่า คงเหมือนของพระราชทานที่มีราคาพร้อมหลายสิบล้านบาท

วันรุ่งขึ้นจึงให้เจ้าพนักงานนำพระขำมรงค์และพระประคำเครื่องไปมอบให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ พระประคำเครื่องนี้เป็นสมบัติแต่สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถือกันมากว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งผู้ครองแผ่นดินท่านนั้นจะเก็บไว้ได้ การมอบพระประคำเครื่องให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้ เป็นการให้เกียรติแก่ท่านข้าราชการผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินเวลานั้น และเป็นการแสดงการเชื่อพระทัยในความจงรักภักดีของขุนนางผู้ใหญ่นี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับพระขำมรงค์และพระประคำไว้แล้ว จึงนำไปถวายแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์ พระตำหนักสวนกุหลาบทันที

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เราจะต้องยกย่องสรรเสริญตระกูลขุนนาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีหลายระยะในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ที่ท่านขุนนางผู้ใหญ่นี้มีอำนาจเป็นที่เกรงกลัวของเจ้านายอื่น ๆ มีกำลังทหารและอาวุธอยู่ในความควบคุมใหญ่หลวง แต่บุคคลในตระกูลนี้ ได้ถวายความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินไทยมาโดยตลอด คอยให้ความคุ้มครองเมื่อเกิดภาวะฉุกเฉิน ไม่เคยที่จะคิดแย่งชิงอำนาจมาเป็นของตนเอง

เมื่อทรงตระหนักว่าใกล้จะสิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมพร้อมกับเจ้าพระยาภูธรภักย์ สมุหนายกและพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เข้าเฝ้าเพื่อรับสั่งราชการเป็นครั้งสุดท้าย เหตุการณ์ตอนนี้ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงฯ บันทึกลงไว้ว่าละเอียด มีใจความว่า

‘พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธรภักย์ เข้าไปเฝ้า รับสั่งเรียกพระนามและชื่อเรียงกันไป แล้วรับสั่งให้เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่น ให้นยืนมือเข้าไปถวายเอาพระหัตถ์มาทรงจับมือท่านทั้งสาม แล้วรับสั่งลาว่า

วันนี้พระจันทร์เต็มดวง เป็นวันเพ็ญอายุของฉันทันจะดับในวันนี้แล้ว ท่านทั้งหลายกับฉันทันได้ช่วยทำนุบำรุงประเทศปกครองกันมา บัดนี้กาลมาถึงฉันทันแล้ว ฉันทันจะขอลาท่านทั้งหลาย ด้วยฉันทันออกอุทานวาจาไว้เมื่อบวชอยู่นั้นว่า วันใดเป็นวันเกิด อยากจะตายในวันนั้น วันฉันทันเกิดเป็นวันเพ็ญเดือน ๑๑ วันมหาปวารณา เมื่อป่วยไข้จะตายจะให้สิทธิ ณ วิหารริก อันเตวาสิกยกลงไป จะขอตายในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเวลาที่พระสงฆ์กระทำวินัยกรรมมหาปวารณาก็บัดนี้เห็นจะไม่ได้พร้อมตามไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ความที่ปรารถนาไว้ เพราะเป็นภทฺหิสถ์เสียแล้ว ฉนั้นจะขอลาท่านทั้งหลายไปจากภพนี้ในวันนี้แล้ว ฉนั้นขอฝากลูกของฉนั้นด้วย อย่าให้มีภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความคิดสิ่งหนึ่ง สิ่งใดเป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งแก่ลูกของฉนั้นต่อไปด้วยเถิด ท่านก็พากันโศกเศร้าพากันร้องไห้ทั้งสาม จึงรับสั่งห้ามว่า

อย่าร้องไห้เลยจะ ความตายไม่เป็นของอัจจรรยยะไรดอก ทรงว่าสัพเพสังขารานิจา สัพเพชฌมมา อันตตา ย่อมเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แต่ผิดกันที่ตายก่อนตายหลังแต่ก็ต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น ก็บัดนี้กาลมาถึงตัวฉนั้นเข้าแล้ว ฉนั้นจึงได้อำลาท่าน ท่านเห็นว่าฉนั้นจะพลัดพรากจากไป มีความอาลัยรักใคร่ จึงได้ร้องไห้ด้วยความเสียดาย ก็บัดนี้ตัวฉนั้นเป็นคนถึงเข้าก่อนแล้ว ท่านทั้งหลายก็จะต้องถึงเหมือนกัน ผิดกันแต่ถึงก่อนถึงหลัง คงจะต้องไปทางเดียวอย่างนี้เหมือนกันทุกรูปทุกนาม

แล้วรับสั่งว่าคุณศรีสุริยวงศ์จำ ไช้หนักพักใหญ่ คนอื่น ๆ เขาตาลอยตาค้าง แต่ตัวของฉนั้นอาการไข้ก็มาก ทำไมตาจึงติดเป็นเหตุด้วยอะไร

ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ก็หาได้กราบบังคมทูลประการใดไม่ จึงรับสั่งเรียก แม่หนูโสมจำ ขอผ้าขาวชุบน้ำมาซับตาให้พอ ครั้นซับพระเนตรแล้ว จึงได้ทอดพระเนตรเห็นพระพักตร์พระเจ้าโองยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทและท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย แล้วรับสั่งว่า

ฉนั้นจะขอพูดด้วยการแผ่นดิน ยังหาได้สมาทานศีล ๕ ประการไม่ ฉนั้นเป็นคนป่วยไข้ จะขอสมาทานศีล ๕ ประการเสียก่อนแล้วจึงจะพูดด้วยการแผ่นดิน

จึงทรงตั้งมโนขึ้น ๓ หน ทรงสมาทานศีล ๕ ประการจบแล้ว เลยตรีศภาษาอังกฤษต่อไปอีกยี่ดียวหลายองค์ แล้วรับสั่งว่าสมาทานศีลแล้ว ทำไมจึงพูดภาษาอังกฤษต่อไปอีกเล่า เพื่อจะสำแดงให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติยังดีอยู่ ไม่ใช่ภาษาของตัว ก็ยังทรงจำได้แม่นยำอยู่ สติสตั้งยังดีอยู่ จะพูดด้วยการแผ่นดิน ท่านทั้งหลายจะได้สำคัญว่า ไม่พินเพื่อนเลอะเทอะ สติยังดีอยู่

ตัวท่านกับฉนั้นได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมา ได้อยู่เป็นสุขตลอดจนสิ้นตัวฉนั้น ถ้าสิ้นตัวฉนั้นแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำนุบำรุงการแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย สมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎรจะได้ที่พึ่งอยู่เย็นเป็นสุข แต่ต้องรับปฏิการร้องทุกข์ของราษฎรให้เหมือนฉนั้นที่เคยรับมาแต่ก่อน

อนึ่งผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปภายหน้าให้พร้อมกันเลือกหาเอาเถิด จะเป็นพี่ก็ตาม จะเป็นลูกก็ตาม จะเป็นหลานก็ตาม สุดแต่จะเห็นพร้อมกันท่านพระองค์ใดมีปรีชาญาณควรจจะรักษาแผ่นดินได้ ก็ยกขึ้นเป็นเจ้า จะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน และพระราชวงศานุวงศ์และราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าหันเหียนตามพระกระแสพระเจ้าแผ่นดินก่อนเลย เอาแต่ความดีความเจริญเป็นที่ตั้ง'

ในวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลายามหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จสวรรคต หลังจากดำรงอยู่ในราชสมบัติเป็นเวลาถึง ๑๔ พรรษา

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สวณไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นอนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเข้ามาในพระมหาราชวังเมื่อได้ข่าวสวรรคต สั่งจัดการรักษาพระที่นั่งทั้งข้างหน้าข้างใน ในห้องครุฑและกรมอาสา ๘ เหล่า กรมทหารอย่างยุโรปตั้งกองจุกช่องล้อมวงเสร็จสิ้น จึงมีบัญชาให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รวมทั้งพระราชคณะฐานานุกรม ๒๕ องค์และพระบรมวงศานุวงศ์เข้าประชุมที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ตรงหน้าพระมหาเศวตฉัตร เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวขึ้นในท่ามกลางประชุมว่า

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร ยังมีพระชนม์อยู่ได้ทรงอนุญาตโปรดเกล้าฯ ผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปให้พร้อมเพียงปรึกษาหารือกัน สุดแต่จะเห็นพร้อมยอมกัน จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอหรือพระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระเจ้าหลานเธอพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระสติปัญญาวิบุณยธรรมสรรพสิ่งทั้งปวง ควรจะปกป้องสมณะพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็สมมุติยกพระองค์นั้นขึ้นเป็นเจ้าเถิด มิได้ทรงรังเกียจที่จะให้ราชสมบัติแก่พระเจ้าลูกยาเธอนั้นหามิได้ ตามแต่พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี

บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว แผ่นดินว่างอยู่ ท่านทั้งหลายทั้งปวงแต่บรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายท่านพระองค์ใดจะเป็นเจ้าเป็นที่พึงแก่พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีอาณาประชาราษฎร์ อาจดับยุคเข็ญได้ ก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้หวั่นหวาดเกรงขาม”

กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ที่มีอาวุโสและพระชนม์แก่กว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงรับสั่งเสนอแก่ที่ประชุมว่า สมควรยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป เหตุการณ์ตอนนี้กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ มีใจความว่า

“ขณะนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกคุกพระชงฆ์ หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประสาธน์พระหัตถ์ตรัสขึ้นในท่ามกลางประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ ได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหลือสิ้นไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนพิริยประสาธน์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

เมื่อกลมหลวงเทเวศร์ตรัสดังนี้แล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงถามที่ประชุม เรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่แต่ส่วนพระ ถ้ามเฉพาะกรมหมื่นบวรรังสีพระองค์เดียว ถ้ามตั้งแต่กรมหลวงวงศาฯ เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประสาธน์พระหัตถ์และประสาธน์มียอกขึ้นรับว่า

“สมควร”

เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์สวดชัยันโตและถวายอดิเรก

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ถึงเวลาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเชิญเสด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มาจากพระตำหนักสวนกุหลาบ ขณะนั้น เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กำลังอ่อนเพลียมาก เพราะทรงประชวรมากกว่าเดือน ซ้ำยังทรงมีความเศร้า ไม่สามารถเดินได้ ต้องทรงพระเก้าอี้หามขึ้นไป เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพสมเด็จพระบิดาจึงยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคม แล้วก็สลบแน่นิ่งไป

เมื่อวันพุธเดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหाराชจึงทรงรับบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองกรุงสยามต่อไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อพระชนม์มายุสูงแล้ว

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้